

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(100):[329.71:323,1]«190/191»(045)

Малець О.О., Малець Н.Б.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ У МІЖНАРОДНОМУ РОБІТНИЧОМУ РУСІ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проаналізовано особливості створення та діяльності міжнародних лівих об'єднань у першій третині ХХ ст., з'ясовано особливості діяльності II Інтернаціоналу напередодні та в роки Першої світової війни, охарактеризовано ідеологічні суперечності між соціал-демократичними партіями у цей період. Виокремлено причини розколів у II Інтернаціоналі, охарактеризовано процеси, які передували утворенню III Інтернаціоналу (Комуністичного Інтернаціоналу) і Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу. Досліджено причини поділу у Другому Інтернаціоналі, процеси формування Третього Інтернаціоналу (Комуністичний Інтернаціонал) та Робочого Соціалістичного Інтернаціоналу та порівняно організаційні структури Комінтерну та Робочого Соціалістичного Інтернаціоналу. Відзначається, що після Жовтневої революції в Росії більшовики все більше впливали на світовий лівий рух. Пропагуючи ідеї соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, за ініціативою В. Леніна вони утворили Третій Інтернаціонал, об'єднуючи комуністичні партії. Після утворення Комінтерну низка лівих соціалістичних партій розірвали стосунки з Інтернаціоналом. Центристські партії, які відхиляли умови більшовиків, з середини 1920-х рр. об'єдналися навколо двох центрів: Другого Інтернаціоналу (Лондон) і Віденського 2½ Інтернаціоналів.

Ключові слова: міжнародний лівий рух, Соціалістичний робітничий інтернаціонал, Комуністичний інтернаціонал, революція, пропаганда, ідеологія, партія.

Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ ст. пройшли значну організаційну та ідеологічну еволюцію. Завдяки проголошеним принципам соціальної справедливості, свободи та рівності вони здобули значну кількість прихильників на європейському континенті. Однак розуміння шляхів і методів реалізації цих принципів серед лівих об'єднань були різним, що у першій третині ХХ ст. привело до внутрішніх суперечностей, які супроводжувалися гострими дискусіями, політичними демаршами та ідеологічними розколами.

У сучасних геополітичних умовах більшість суспільно-політичних рухів, які існували чи існують як в Європі, так і в Україні сприймаються узагальнено та надто спрощено. Через негативний досвід радянського минулого для пересічного українця здебільшого притаманне стереотипне враження про те, що ліві політичні ідеї є негативними за своїм змістом. Разом з цим нівелюються всі складнощі чи протиріччя, що існували між лівими об'єднаннями впродовж ХХ ст.

Дослідження, що стосувалася діяльності міжнародного робітничого руху почали з'являтися напередодні та у роки Першої світової війни. Їх автори – К. Пажитнов [1], М. Хейсан [2], В. Бочкар'єв [3], А. Єльніцький [4],

Б. Козьмин [5] та ін. розглядали, здебільшого, основні проблеми розвитку лівої ідеології у Російській імперії та тогочасній Європі. Проте, більшість із цих наукових, науково-популярних студій важко назвати історичними, оскільки їм притаманний оглядовий, а подекуди, навіть пропагандистський характер. Тільки після розколу у II Інтернаціоналі та формуванні на його основі низки інших міжнародних об'єднань лівих партій відбулася трансформація підходів науковців до дослідження міжнародного робітничого руху.

Радянські дослідники (Ю. Молчанов [6], К. Шириня [7], І. Кривогуз [8], Б. Лейбзон [9] та ін.) доводили, що тактика створення єдиного «робітничого фронту» зазнала невдачі через «провину» діячів Соціалістичного робітничого Інтернаціоналу, трактували їхню позицію як «імперіалістичну» та «антиреволюційну». Науковці відстоювали традиційні ідеологеми про «послідовність» комуністичного руху в протистоянні поширенню фашистської ідеології у Європі. Водночас дослідники уникали чіткої відповіді на питання, чому ж керівництво соціал-демократії не пішло на співпрацю з комуністами. Крім значного впливу з боку офіційної ідеології, на характер і зміст таких праць впливала обмежена кількість архівних матеріалів, які в силу обставин могли використати науковці.

Що стосується сучасної української історіографії, варто виокремити дві тенденції: по-перше, нині немає жодної праці, в якій би комплексно розглядалася діяльність міжнародних лівих організацій у першій третині ХХ ст. і, по-друге, помітний значний науковий доробок учених, які вивчають проблеми функціонування національних лівих партій та рухів, які були складовими Комінтерну та Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У цьому контексті, серед вагомих досліджень кінця 1980-х – 2000-х рр., варто згадати праці І. Беґея [10], І. Васюти [11], А. Голуба [12], О. Зайцева [13], В. Комара [14], О. Красівського [15], К. Кондратюка [16], М. Кугутяка [17], А. Кудряченка [18], М. Кучерепи [19], М. Литвина [20], Я. Малика [21], І. Патера [22], І. Райківського [23], Ю. Сливки [24] та ін. Їх увага була зосереджена на діяльності та ідеології українських комуністичних та соціалістичних партій. В окремих випадках дослідники порушували проблему взаємодії цих партій з міжнародними лівими об'єднаннями.

Актуальність теми також обумовлена потребою переосмислення політичної історії ХХ ст., адже в українській історичній науці діяльність міжнародних лівих рухів у першій третині ХХ ст. становить окрему, малодосліджену тему, яка потребує наукового переосмислення. Вивчення окресленої наукової проблеми створить передумови для подальших ширших досліджень з історії розвитку політичних ідеологій та міжнародних організацій. Залучення до наукового обігу значного комплексу нових архівних джерел сприятиме глибшому розумінню специфіки суспільно-політичного розвитку Європи загалом, та України зокрема.

Мета статті проаналізувати організаційні засади та напрямки діяльності міжнародних лівих об'єднань (II Інтернаціоналу) під час Першої світової війни.

Поставлено наступні завдання: з'ясувати особливості діяльності II Інтернаціоналу напередодні та в роки Першої світової війни; охарактеризувати ідеологічні суперечності між соціал-демократичними партіями під час Першої світової війни; дослідити причини розколів у II Інтернаціоналі, визначити напрямки діяльності міжнародних лівих об'єднань під час Першої світової війни.

У 1889 р. під патронатом Ф. Енгельса і за активної участі Е. Вайланта, Ж. Гесде, П. Лафарже, Г. Плеханова, А. Бебеля, і К. Лібкнехта було створено II Інтернаціонал. Його організатори зверталися до традицій I Інтернаціоналу (1864-1876 рр.). Беручи курс на створення нової платформи у робітничому русі, вони прагнули поширити опрацьовані засади наукового соціалізму та, опираючись на них, скерувати «боротьбу пролетаріату в напрямку ліквідації капіталізму і запровадження соціалізму». Головними інстанціями II Інтернаціоналу були конгреси. Від паризького конгресу 1889 р. до 1914 р. відбулося 9 конгресів, які визначали діяльність міжнародного робітничого об'єднання. Слід зауважити, що не всі постанови і ухвали цих конгресів отримували підтримку соціалістичних партій, що належали до II Інтернаціоналу.

У 1900 р. було створено виконавчий орган II Інтернаціоналу – Міжнародне соціалістичне бюро (МСБ), яке розташовувалось у Брюсселі. У його складі переважали члени соціалістичного руху Західної і Центральної Європи – німці, австрійці, англійці, французи, бельгійці, голландці та шведи. Водночас соціалісти Східної Європи, зважаючи на свою невелику кількість, мали мізерний вплив на його діяльність.

Очолював МСБ знаний бельгійський парламентарист Е. Вандервельде. Секретарем був також бельгієць – К. Гюїсман. Очолюване ними МСБ не було керівним органом, а лише виконувало інформаційні завдання і посередницькі функції щодо окремих соціалістичних партій. Така довільна структура влади II Інтернаціоналу була необхідною на початковому етапі масового розвитку робітничого руху і соціалістичних партій. Водночас вона приховувала у собі певну небезпеку, оскільки допускала можливість довільної інтерпретації прийнятих на конгресах II Інтернаціоналу рішень, зокрема у випадку, коли вони не відповідали інтересам керівництва соціалістичної партії даної країни.

II Інтернаціонал розпочав свою діяльність у час, який його учасники охарактеризували як «період трансформації капіталізму в імперіалізм» – період динамічного кількісного зростання робітничого класу і напливу в його лави дрібного міщанства, яке зубожіло внаслідок діяльності монополій. Водночас також відбувалось формування нового суспільного класу, так званої робітничої аристократії. Дедалі частіше проявлялися національні відмінності в економічному становищі і рівні життя робітництва. У зв'язку з цим від початку

свого існування II Інтернаціонал не мав змоги розробити єдину тактику та стратегію розвитку міжнародного робітничого руху, а також повністю координувати діяльність усіх партій, які до нього входили. Це стало причиною постійного протиборства між його учасниками, які представляли різні держави та мали власне бачення на перспективи розвитку міжнародного об'єднання.

Початок Першої світової війни в 1914 р. засвідчив, що таке поняття як «пролетарський інтернаціоналізм» існувало тільки на папері. Сам цей термін трактувався не інакше, як вірність робітничого класу в різних країнах міжнародному пролетарському руху, який «заснований на високорозвиненому почутті спільних інтересів і цілей». Однак з початком війни уявна антивоєнна солідарність європейського пролетаріату зникла. Початок війни сам по собі не зруйнував єдності та інтернаціоналізму соціалістичного руху, але він в дійсності прискорив процес розколу, який почався ще в попередні роки. Зрештою цей процес повинен був привести до поділу соціалістичного руху на ворожі табори, які належали до протиборчих сторін.

Наприкінці липня 1914 р. у Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, Франції та Великій Британії було оголошено загальну мобілізацію, тому партіям, які входили до II Інтернаціоналу, необхідно було прийняти остаточне рішення щодо своєї участі в ній. Ситуація вимагала не загальних і пацифістських декларацій, а точної відповіді на питання: вони виступають за війну чи за мир. Соціалістичні партії опинилися перед вибором: чи згідно із маніфестом, прийнятим на конгресі у Базелі 1912 р., закликати пролетаріат до бойкоту мобілізації і оголосити загальний страйк, щоб таким чином зірвати початок війни, чи зайняти позицію вичікування, або ж підтримати власні уряди.

4 серпня 1914 р. парламентська фракція СДПН, під час голосування в Рейхстазі, віддала свої голоси за воєнні кредити, а отже підтримала військові цілі німецької влади [25, с. 23-25]. Незважаючи на суб'єктивні наміри окремих діячів партії і офіційну мотивацію, проголосувавши за кредити СДПН тим самим стала провоєнною партією, яка підтримала інтереси «німецького імперіалізму». Співпрацюючи з урядовими і військовими організаціями керівники СДПН спричинилися до запуску воєнної машини. Рішення німецьких соціал-демократів підтримали соціал-демократи Австрії (СДПА). Обидві партії цей крок мотивували необхідністю оборони соціальних і політичних здобутків робітничого класу Німеччини Гогенцоллернів і Австро-Угорщини Габсбургів перед небезпекою зі сторони «варварської» царської Росії.

Оскільки у війні Німеччина і Австрія були стороною-агресором, а першими жертвами були нейтральна Бельгія і Сербія, цей факт частково «виправдовував» співпрацю соціалістів країн Антанти з їхніми урядами. На початку серпня, після вторгнення німців до Бельгії, до складу уряду національної оборони увійшов Е. Вандервельде, який безперервно від 1900 р. керував Міжнародним Соціалістичним Бюро II Інтернаціоналу. Слідом за ним пішли інші соціалісти. 27 серпня 1914 р. управління СФЮ та парламентська соціалістична фракція

призначили до французького уряду Ж. Гесде і М. Сембата, а через кілька місяців також А. Томаса. У травні 1915 р. в англійському уряді засідали лейбористи: А. Хендерсон, В. Браце і Г.Х. Робертс.

Під час війни керівники соціал-демократичних партій обох військових блоків проголошували гасло «класового миру» і «оборони батьківщини». Їхнє становище, певною мірою, визначалося також позицією робітничих мас, які у перші дні війни потрапили під вплив пропаганди націоналістів і шовіністів. Основна маса робітників, що становила суспільну і політичну базу соціал-демократії, підтримувала війну. Однак декотрі, наприклад німці, підтримували агресивну війну; інші, зокрема французи і бельгійці, на території яких точилися військові дії, підтримували «оборонну» війну.

Серед партій, що входили до складу II Інтернаціоналу тільки більшовики виступили за виконання ухвали базельського конгресу і від перших днів війни вимагали її припинення. Таку ж позицію зайняли представники Польської партії соціалістичної, а також сербські соціал-демократи і болгарські «тесняки». Антивоєнну позицію зайняли також: швейцарська партія, на певний час італійська та голландська, та партії Скандинавських країн. За словами ідеолога більшовизму В. Леніна, позиція партій II Інтернаціоналу щодо війни, а отже прийнята ними тактика оборони власної країни, голосування за військові кредити, зайняття міністерських портфельів в національних урядах, проголошення гасла «класового миру» та «оборони батьківщини», поширення воєнної і шовіністичної пропаганди, як і факт розірвання контактів між чільними соціалістичними партіями – все це свідчило про «крах» II Інтернаціоналу [26, с. 1-7].

З початком Першої світової війни II Інтернаціонал перестав функціонувати. Найбільші і найавторитетніші у міжнародному робітничому русі соціалістичні партії опинилися в обох військових блоках. Як з'ясувалось, незалежно від проголошених інтернаціональних гасел, серед більшості соціалістів перемогло прагнення захищати власну країну перед уявною чи реальною загрозою ззовні. Разом із першими пострілами в окопах по різні сторони барикад опинилися соціалісти країн-учасників війни, які дещо раніше перебували в лавах II Інтернаціоналу.

З початком війни значно активізувались ліві соціал-демократи, які вбачали у війні можливість реалізації власних політичних проєктів. У 1915 р. В. Ленін опублікував працю «Соціалізм і війна», а наступного року «Опортунізм і крах II Інтернаціоналу». У них він доводив тезу про остаточний крах II Інтернаціоналу. За його словами війна була «імперіалістичною» за своїм змістом. Він відкидав твердження як соціал-демократів з блоку центральних держав, так і з Антанти про необхідність участі членів міжнародного робітничого руху у війні. Саме В. Ленін представив зухвалу на той час концепцію перетворення імперіалістичної війни у громадянську і виступив з гаслом повалення власного уряду. На його думку, лише шляхом міжнародної

співпраці об'єднані революційні сили змогли б успішно протистояти діям мілітаристів, повалити владу в окремих країнах і встановити робітничі уряди в усьому світу.

Для реалізації цієї концепції необхідно було консолідувати революційні сили, що зі свого боку вимагало від прихильників революційного марксизму, які входили до складу соціал-демократичних партій, організаційно відділилися від правих, тобто від соціалістів, котрі підтримували війну, а також від центристів, які, хоча проголошували пацифістські гасла, виступали проти концепції перетворення імперіалістичної війни у громадянську. За його словами, лише зруйнувавши II Інтернаціонал та утворивши III Інтернаціонал, який мав об'єднати усі революційні та інтернаціональні соціалістичні групи, можна було організувати міжнародний пролетаріат до боротьби проти власних урядів та за встановлення соціалістичного ладу у всіх державах.

Така маніпулятивна теза була розкритикована іншими соціал-демократами. Вони заперечували крах II Інтернаціоналу та стверджували, що він просто переживає важкі часи через розірвання зв'язків між соціалістами обох військових блоків, а також через труднощі у комунікації з соціалістами нейтральних країн. Кризу в II Інтернаціоналі також пов'язували із тим, що МСБ не може проводити своїх засідань у звичайному режимі і приймати рішення у справі її запобігання. Зрештою, соціал-демократи стверджували, що отямившись від воєнного шоку Інтернаціонал і його Бюро виконують своє статутне завдання [27, s. 28-37; 28, s. 67].

Під час Першої світової війни ініціатива налагодження зв'язків між партіями II Інтернаціоналу надійшла від соціалістів нейтральних країн. Зокрема, першими з такою ініціативою виступили соціал-демократи зі США. Однак їхнє запрошення до Вашингтону не отримало відповіді [29, s. 51].

6 жовтня 1914 р. у Стокгольмі було зібрано нараду керівників шведської, датської та норвезької партій. На ній було вирішено скликати в Копенгагені 6-7 грудня 1914 р. конференцію соціалістичних партій нейтральних країн, за участю делегатів з воюючих країн (у якості інформаторів). Повідомляючи про цей намір учасників інформували, що завданням конференції є консолідація зусиль всіх соціалістів нейтральних країн в боротьбі за встановлення миру, та у справі утворення міжнародного суду для залагодження конфлікту між соціалістами країн-учасниць війни і встановлення умов миру.

Організація конференції в Копенгагені і справа перенесення МСБ з Бельгії до Нідерландів вимагали консультації між керівниками чільних партій II Інтернаціоналу, а отже переговорів за межами фронтів. Керівники СДПН і СДПА через те, що вони підтримали німецький і австрійський уряди, опинилися в ізоляції на міжнародному форумі соціалістичного руху. Незважаючи на це вони прихильно поставилися до ініціатив скандинавських і голландських соціалістів. Також Ф. Шейдеман і В. Адлер підтримували намір перенести МСБ до Нідерландів. Позитивно ставились до цієї ініціативи діячі

німецьких лівих – Р. Люксембург і К. Лібкнехт. Зрештою, не заперечував такої можливості і сам керівник МСБ Е. Вандервельде, який цілком імовірно, хотів, щоб штаб-квартира містилася у сусідніх нейтральних Нідерландах, а не в окупованому німцями Брюсселі. В результаті, у грудні 1914 р. МСБ було перенесено до Гааги.

Тим часом до Копенгагена почали надходити відповіді на запрошення Т. Стаунінга. Від імена соціалістів Швейцарії листи надіслали А. Гуглер і Ф. Студер, які почувалися ображеними через те, що швейцарці не увійшли до складу організаторів конференції. Окрім того вони висловили здивування, чому до участі в конференції не були запрошені італійська та іспанська партії. Насправді ж швейцарці самі бойкотували ініціативу скандинавів, так як були певними в пасивному протесті соціалістів з країн Антанти. До того ж вони побоювалися, щоб представники Німеччини і Австрії не нав'язали своїх переконань учасникам конференції в Копенгагені. Відмовляючись від участі вони твердили, що конференція буде ефективною лише тоді, коли матиме міжнародний характер, а не локальний, тобто якщо в Копенгагені зустрінуться соціалісти з Антанти і з центральних країн. Негативне відношення керівництва швейцарської партії до з'їзду в Копенгагені очевидно пов'язувалося із негативним ставленням деяких діячів лівих революціонерів до справи відбудови II Інтернаціоналу. Також було свідченням амбіцій Р. Грімма та інших представників Швейцарії, котрі намагалися відіграти роль координатора у міжнародному робітничому русі під час війни, що згодом сприяло формуванню так званого «зіммервальдського руху».

У російській соціал-демократії думки щодо конференції були поділені. Меншовики і есери підтримували ідею її скликання. Натомість керівництво російських більшовиків вважало, що захід в Копенгагені був пов'язаний з підступом німецького генерального штабу, який намагався за допомогою правих СДПН санкціонувати наслідки мілітаризації. Такі ж думки були і в англійських діячів, які вбачали в організації конференції амбіції німецьких соціал-демократів. Вони критикували голландських і датських соціалістів, за те що ті занадто підпорядковуються соціал-демократам з Німеччини й Австрії і не займають об'єктивної позиції в існуючому конфлікті. Німці прагнули спричинити поразку Франції та Великої Британії і зруйнувати царську Росію [30, s. 171].

Водночас голландці та скандинави, незважаючи на зазначені звинувачення, вели переговори і визначили остаточний термін конференції на 17-18 січня 1915 р. Конференція в Копенгагені мала локальний характер. Окрім організаторів – датчан, голландців, шведів і норвежців – у якості інформаторів на неї прибули діячі СДПН В. Гейне і А. Сюдекум та делегат австрійських соціал-демократів В. Адлер. Про налагодження діалогу не було мови, адже конференцію бойкотували соціалісти з країн Антанти.

Учасники конференції закликали МСБ проводити консультації зі всіма соціалістичними партіями щодо умов завершення війни та організувати соціалістичний конгрес. Окрім того представники соціалістичних партій нейтральних країн, які засідали в парламентах, були зобов'язані звернутися до своїх урядів, аби ті виступи посередниками між країнами-учасниками війни для швидшого її завершення [31, р. 264-266].

На зазначені заклики французькі і бельгійські соціалісти відповіли декларацією, що в умовах німецької окупації Ельзасу і Лотарингії та окупації Бельгії не може бути мови про переговори [32, s. 52]. Одночасно Е. Вандервельде виступив з ініціативою проведення окремої конференції, щоб провести дискусію на тему війни і миру. На неї були запрошені представники соціалістичних партій країн Антанти. Учасники конференції ухвалили резолюцію в «повоєнному дусі». У ній містилося звернення до всіх соціалістів і робітничого класу країн Антанти, брати участь у боротьбі з німецьким імперіалізмом аж до повної перемоги. Наслідком цієї перемоги мало бути застосування права на самовизначення народів на території «від Ельзас-Лотарингії до Балкан» [33, s. 588-593].

У відповідь на рішення лондонської конференції керівники німецьких, австрійських і угорських соціал-демократів провели 12-13 квітня у Відні нараду, головував на якій В. Адлер. На нараді вони висловили свою позицію, ідентичну з соціал-демократами країн Антанти, що кожен народ має право на самоствердження. Однак делегати не висловлювали свого ставлення до ситуації в Ельзасі-Лотарингії, окупації територій в Бельгії та Сербії [32, s. 53]. Відтак лондонська конференція і віденська нарада ще раз підтвердили, наскільки великою була різниця поглядів на питання війни і миру між соціал-демократами обох військових блоків.

Натомість соціал-демократи з Швейцарії, Нідерландів, Італії та скандинавських країн продовжували формувати посередницькі місії. Звертаючись до постанов конференції в Лугано, правління швейцарської партії, порозумівшись з італійцями, виступило 26 лютого 1915 р. з пропозицією одночасного скликання конференції соціалістичних партій нейтральних країн, розширеного засідання МСБ за участю представників країн-учасників, а також організації окремої зустрічі керівників соціалістичних партій центральних країн і Антанти. З метою детального обговорення цієї пропозиції у квітні 1915 р. до Лондона і Парижа був делегований секретар соціал-демократичної фракції італійського парламенту О. Моргарі. Його переговори і цього разу не принесли бажаного результату. Керівник МСБ Е. Вандервельде, як і керівники французької та британської партій, висловився проти скликання Бюро й організації конференції, у якій змогли б брати участь німецькі і австрійські соціал-демократи [32, s. 54-55].

Внаслідок такої категоричної відмови, ініціатори конференції вирішили обмежити коло її учасників лише до соціалістів з нейтральних країн.

15 травня 1915 р. у Цюриху була запланована зустріч під гаслом «Акція соціал-демократії нейтральних країн заради миру» [34, s. 108-109]. На запрошення позитивно відповіли болгари і румуни, а американці просили змінити дату зустрічі. Натомість очільники голландської партії та Скандинавських країн відповіли, що не можуть бути учасниками заходу, організованого без відома МСБ. Через це, а також через відмову Італійської соціалістичної партії, що була наслідком вступу Італії у війну на стороні Антанти, швейцарці були змушені відмовитися від запланованої у Цюриху конференції.

Оскільки від початку війни усі спроби координації діяльності соціалістичних партій не дали бажаного результату і не вдалося відновити роботу II Інтернаціоналу, у деяких колах соціалістичного руху дедалі популярнішою ставала теза В. Леніна про необхідність цілковитого відокремлення від МСБ і правих соціал-демократів. У цьому середовищі вважалося, що з метою протидії шовіністичної пропаганди лівих, соціалісти повинні пояснити громадськості, що війна є «наслідком суперництва між імперіалістичними країнами», а робітничий клас усіх країн має діяти злагоджено заради встановлення миру. Вважалося, що соціалісти повинні роз'яснити – у соціалістичному русі і надалі підтримують гасла пролетарського інтернаціоналізму, класової боротьби і ліквідації капіталізму.

У перші місяці війни, так як і в II Інтернаціоналі перед 1914 р., сфера діяльності революційних лівих була обмеженою через невелику кількість учасників руху. Лише з часом, коли безперервно тривали військові дії, а кількість жертв збільшилася, рівень забезпечення населення провіантом стрімко зменшився. У Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, Франції та Англії серед громадськості зменшилися провоенні настрої і все частіше лунала критика дій урядів, військових угруповань і політичних партій, що виступали за війну. На хвилі зростаючого невдоволення в середині соціал-демократичних партій, з'явився опозиційний, антивоєнний рух. Серед центральних країн найактивніше він був розгорнутий у Німеччині. До верхівки німецьких революційних лівих належали – Р. Люксембург, К. Лібкнехт, Ф. Мерінг, К. Цеткін, В. Пієк, Ю. Мерхлевські, Л. Йогіхен-Тишка. Вони виступали за оборону програмних засад марксизму і зверталися до революційних методів боротьби, до масового політичного страйку і відходу від доктрини класового миру. На початку війни вони діяли розпорошено – у Берліні, Бремені, Штудгарті та інших містах [35, s. 45]. Цікаво, що на активацію діяльності лівих соціал-демократів в СДПН мав виступ К. Лібкнехта 2 грудня 1914 р. у Рейхстазі. Політик показово проголосував проти надання урядові військових кредитів та виступив з твердженням, що основний ворог німецького народу знаходиться у Німеччині [36, s. 58].

Вже у квітні 1915 р. прихильники К. Лібкнехта і Р. Люксембург організували видання часопису «Die Internationale», навколо якого почали консолідуватися ліві. Від початку 1916 р. вони називалися «Група Спартака». Водночас,

центристи не підтримували позицію, прийняту СДПН 4 серпня 1914 р. оскільки вважали, що відколи війна почала точитися на території іншої країни її не можна називати оборонною і тому слід відмовитися від голосування за військові кредити. Поряд з цим вони критикували тезу російського більшовизму про неминучість воєн в епоху імперіалізму вважаючи, що внутрішня ідея розвитку капіталізму може призвести до тимчасової конкуренції великих імперій та порозуміння на основі «спільних інтересів». На їх думку, цей етап розвитку капіталізму мав називатися ультраімперіалізмом [37, s. 270].

Криза у німецькому соціалізмі лише поглиблювалася. У березні 1916 р. 18 депутатів на чолі з Г. Гаасом відмовилися голосувати у Рейхстазі за нові військові кредити, через що були виключені з парламентської фракції СДПН. Уже на початку 1917 р. опозиціонери утворили Незалежну соціал-демократичну партію Німеччини (НСДПН). До її складу входили різні групи, як прихильники пацифістського напрямку так і революційного [38, s. 104]. Останній напрям репрезентувала так звана «Група Спартака», бо тогочасні її керівники, котрі залишилися на волі – Е. Меєр та Ф. Гекерт – не погоджувалися на утворення у Німеччині окремої партії лівих марксистів [39, s. 31-32].

Схожа ситуація склалася і в Австрії, де сформувався опозиційний рух щодо офіційної позиції партії. Його очолив Ф. Адлер та М. Адлер. Після звільнення з російського полону до них приєднався О. Бауер. Після початку війни Ф. Адлер виступив із зверненням до правління СДПА, у якому засудив керівництво партії за співпрацю з провоєнним правлінням СДПН [40, p. 218].

У Франції опозиційний напрям спершу об'єднувався навколо керівників Федерації металовиробників – А. Мергейма і діяча Федерації сталеварів А. Боудерона та редакції часопису «La vie ouvrière». У лютому 1915 р. А. Мергейм виступив на лондонській конференції з пацифістською програмою соціалістичних партій країн Антанти. Однак, найбільшою популярністю серед французьких пацифістів користувалися редактор «Le Populaire» Ж. Лонге і редактор «Le Populaire du Centre» А. Прессемане. В кінці 1916 р. ці двоє здобули в правлінні СФЮ значний вплив.

Натомість в Англії у перші місяці війни пацифістськи налаштованими були діячі Незалежної партії праці (НПП) К. Гарді і Дж. Р. Макдональд. Однак, вже на лондонській конференції, що відбулася 14 лютого 1915 р., вони висловилися за ведення війни з Німеччиною аж до остаточної перемоги над нею. Проте інші діячі цієї партії – Ф. В. Йоввет, Дж. Б. Гласер і Р. Ц. Валхед – і надалі виступали проти війни [41, s. 375]. У квітні 1916 р. на партійному конгресі в Ньюкаслі вони внесли пропозицію розірвати відносини між НПП і Партією лейбористів. Проте вона не отримала підтримки серед членів партії.

Найактивніше проти війни виступали прихильники революційного крила, котрі намагалися скоординувати свої починання на міжнародному форумі. 26-28 березня 1915 р. К. Цеткін, порозумівшись з діячками більшовицької партії Н. Крупською, І. Арманд та іншими, організувала у Берліні міжнародну

конференцію жінок-інтернаціоналісток [42, s. 302–308]. 4-6 квітня 1915 р. В. Мюнзенберг провів у Берліні міжнародну конференцію соціалістичної молоді лівого спрямування. Її учасники розірвали стосунки із Бюро соціалістичної молоді Інтернаціоналу, яким керував австрієць Р. Доннеберг і створили нове Бюро у складі: В. Мюнзенберга і Ф. Наца (Німеччина), А. Катанесі (Італія), Е. Хрістіанса (Данія) і А. Олаусена (Норвегія) [43, с. 12]. Бюро, що розташовувалося у Цюриху видавало часопис «Jugend-Internationale». 3 жовтня 1915 р. Бюро організувало святкування Міжнародного дня молоді під гаслами завершення війни і боротьби з правими соціал-демократами.

Конференції жінок і молоді були свідченням активних дій пацифістів і революційних діячів у міжнародному робітничому русі. Цим намагалися скористатися російські більшовики, які прагнули об'єднати навколо себе міжнародний соціалістичний рух. Цей намір був реалізований лише тоді, коли зазнала невдачі спроба організувати у Цюриху (30 травня 1915 р.) збори соціалістів з нейтральних країн, і коли керівництво швейцарської та італійської партії вирішило не звертатись до МСБ з проханням організувати міжнародну нараду соціалістичних діячів, котрі дотримувались антивоєнної позиції.

5-8 вересня 1915 р. у швейцарському містечку Зіммервальд відбулася соціалістична конференція за участю представників революційного крила. У ній брало участь 38 делегатів з 11 країн – Швейцарії, Італії, Росії, Німеччини, Франції, Болгарії, Румунії, Нідерландів, Швеції, Норвегії і Польщі. Під час дискусій чітко виокремились дві основні позиції: більшість учасників, яка виступала за негайне припинення війни та відновлення діяльності II Інтернаціоналу, а також ліве крило, яке пропагувало більшовицьке гасло «перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську» та наполягало на утворенні нового, III Інтернаціоналу [44, с. 34-36]. Провідну роль у діяльності лівого крила Зіммервальдського руху відіграли представники ЦК РСДРП (б) на чолі з В. Леніним та Г. Зінов'євим. Полеміка між цими обома течіями точилась фактично впродовж усього періоду проведення конференції. Зрештою, за результатами зустрічі було ухвалено маніфест, у якому війна окреслювалася як імперіалістична з обох сторін, була засуджена участь соціалістів в «буржуазних урядах» та їх голосування за військові кредити. У маніфесті містився заклик об'єднання соціалістів, що підтримували класову боротьбу [45, s. 21].

У жовтні 1915 р. склад комісії збільшено і створено нову інституцію – Розширену міжнародну соціалістичну комісію. На початку лютого 1916 р. відбулося її перше засідання, на якому було вирішено організувати наступну конференцію у м. Кенталь. На ній планувалося обмінятися інформацією, щодо того який резонанс викликав у окремих партіях Зіммервальдський маніфест, які шанси у центральних країнах і країнах Антанти подальшого розвитку опозиційного до війни руху і врешті, які дії можуть пришвидшити завершення війни.

Конференція у Кенталі відбулася 24-30 квітня 1916 р. У ній брали участь 43 делегати. В основному вони репрезентували ті ж країни і осередки, що були на конференції у Зіммервальді. Присутніми були швейцарці та італійці, а також представники усіх напрямків російської соціал-демократії. З Німеччини прибули делегати групи Г. Ледебоура А. Гоффмана і групи «Internationale». З Франції прибули: лівий синдикаліст Г. Джільбекс і представники групи Лонге-Прессемана – Ж. Раффін-Дугенс, А. Бланк і П. Брізон. Окрім того, прибув представник сербської соціал-демократичної партії Т. Кацлеровіч, португальської партії Е. Пелюсо і представник Міжнародного молодіжного бюро В. Мюнзенберг. Польський революційний рух репрезентували: А. Варські, К. Радек, С. Лапінські-Левісон, В. Стейн-Краєвські і М. Бронські-Варшавський [46, с. 265-268, 271]. На кентальській конференції також переважали центристи. Ліві на чолі з В. Леніним нараховували 12 делегатів. У голосуванні з більшості питань брали участь 19 учасників конференції. Зазначимо, що російські більшовики, зокрема Г. Зінов'єв, добре розуміли, що з часу проведення зустрічі в Зіммервальді позиції лівих в міжнародному соціалістичному русі суттєво зміцнились, а тому покладав великі сподівання на розвиток цієї тенденції [47, с. 353-354].

Ухвалені в Кенталі документи – позиція щодо війни і миру та маніфест були більш лівого спрямування, ніж Зіммервальдський маніфест. У цих документах підкреслювалося, що послідовна боротьба соціалістів за встановлення миру має супроводжуватися масовою акцією робітничого класу, спрямованою на знищення капіталізму і встановлення влади пролетаріату [34, с. 204-213]. У декларації не було конкретного рішення щодо розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом [48, с. 194-206]. Це викликало бурхливу дискусію щодо ролі МСБ. Вся італійська делегація, більшість французької і німецької делегацій, у випадку розірвання зв'язків з II Інтернаціоналом погрожували залишити засідання конференції [49, с. 208]. В результаті було створено комісію, метою якої було визначення відношення між зіммервальдським рухом і МСБ. Від імені більшості комісії виступив італієць Лазарі. Виступаючи проти розірвання відносин з МСБ, він закликав докласти всіх зусиль, аби скерувати дії МСБ, яке, за його словами, «стало маріонеткою урядів, що брали участь у війні» у правильному напрямку [50, с. 93]. Одночасно він апелював, щоб МСБ виключило зі свого складу «затятих шовіністів» і активізувало діяльність міжнародного соціалістичного руху, задля швидшого закінчення війни та встановлення миру без анексії і контрибуції з одночасним утвердженням права народів на самовизначення.

Попри критику зіммервальдського руху з боку В. Леніна для лівих цей рух мав важливе значення. На конференціях в Зіммервальді і у Кенталі фактично вперше від початку війни навколо В. Леніна і російських більшовиків відбулося об'єднання революційних груп з різних країн, їх позиція і радикалізація мас міцніла з невдоволенням населення через затяжну війну. Невдовзі

представники цих груп почали відігравати важливу роль у формуванні світового комуністичного руху. Саме під час участі у «зіммервальдському русі» В. Ленін та Г. Зинов'єв спробували зіграти на суперечностях між учасниками міжнародного соціалістичного руху настільки, щоб у подальшому II Інтернаціонал залишила якомога більша кількість людей з метою створення нового III Інтернаціоналу. Зокрема, Г. Зинов'єв писав наступне: «І може бути, нам вдасться вилучити із Зіммервальду ту групу, яка повинна йти з нами і яка, можливо, лише через нестачу довіри до нашої партії, поки що ще не з нами» [51, s. 213].

Зіммервальдська Міжнародна соціалістична комісія (МСК) розглядала пропозицію МСБ 2 і 12 травня 1916 р. Думки її учасників були поділені: представники революційних лівих виступали проти участі у конференції, натомість центристи наполягали на її відвідинах. Тому було прийнято компромісну резолюцію, у якій стверджувалося, що члени партії і груп із зіммервальдського руху будуть учасниками гаазької конференції, та репрезентуватимуть позицію згідну із ухвалами зіммервальдської і кентальської конференцій [49, s. 213-214].

31 липня відбулася конференція, організатором якої був секретар МСБ. У ній брали участь представники наступних партій – голландської, шведської, датської, США і Аргентини. Делегати норвезької партії, а також іспанської, румунської, грецької і партії Люксембурга не прибули через проблеми з отриманням паспортів. Керівник МСК Р. Грімм і делегат російських соціал-демократів П. Аксельрод також не прибули, незважаючи на те, що отримали мандат.

Розпочав обговорення голландець П. Й. Троельстра, який закликав до єдності в соціалістичному русі і домагався, аби МСБ виконувало репрезентаційні функції у II Інтернаціоналі. Він критично оцінював починання зіммервальдської МСК, звинувачуючи її ліве крило у спробі вчинити розкол у II Інтернаціоналі. Під час нарад спостерігалися певні контрверсії між К. Брантінгом, який відстоював інтереси соціалістів країн Антанти та П. Й. Троельстою, Х. ван Кодем і Т. Стаунінгом, які весь цей час підтримували близькі стосунки з керівниками СДПН [52, s. 13-17]. Тому в Гаазі ухвалили лише звернення до соціал-демократів всіх країн про діяльність, узгоджену з інструкціями МСБ і про активну співучасть задля встановлення миру. Але ці заклики не вплинули ані на пришвидшення завершення війни, ані на консолідацію Інтернаціоналу.

Переломний моментом настав тільки після революційних подій у Росії. Після лютневої революції 1917 р. з'явилася надія на швидке завершення війни. Уряди західних країн були занепокоєні, аби Росія через революційні події не прагнула вийти з війни і укласти сепаратистський мир з Німеччиною. Однак Тимчасовий уряд вирішив продовжувати війну і виконувати зобов'язання держави щодо Антанти. У Росії не зважали на те, що у країні дедалі поширенішими ставали

антивоєнні настрої з'явилися ознаки військового занепаду. Лютнева революція засвідчила, що відтепер перебіг війни залежатиме не лише від військових дій. Від моменту активних дій народних мас війна перестала бути лише акцією між імперіями.

Ситуація у Росії позначилася також на напрямку діяльності міжнародного соціал-демократичного руху. Для правих соціал-демократів з країн Антанти це був сигнал до посилення тиску на меншовиків і есерів, щоб Росія і далі продовжувала війну проти Німеччини і Австро-Угорщини. З цією метою у квітні і травні 1917 р. до Петербурга були делеговані представники французької партії, які переконували Тимчасовий уряд а також меншовиків і есерів у тому, що Росія мусить продовжувати війну задля оборони перед пруським мілітаризмом та заради утвердження результатів революції і демократичних здобутків на Заході. Керівники меншовиків і есерів запевнили їх, що виступатимуть проти ведення переговорів з Німеччиною. Однак зазначили про намір організувати міжнародну конференцію, що стосувалася б питань миру.

Водночас керівництво зіммервальдського руху також перемістилося з Берна до Стокгольму, аби бути в тісному контакті з Центральним виконавчим комітетом Петроградської ради Військових і робітничих делегатів та продовжувати діяти з метою організації мирної конференції. В кінці травня 1917 р. Г. Грімм і О. Балабанова вирушили до Петербурга, де відбувалася нарада з представниками партій, які брали участь у зіммервальдському русі [53, s. 364-365]. На цій нараді були представлені різні оцінки тогочасної ситуації у міжнародному соціалістичному русі. О. Балабанова та Г. Зінов'єв домагалися скликання третьої зіммервальдської конференції з метою консолідації лівих. Натомість Г. Грімм, який контактував з владою Швейцарії, хотів співпрацювати з МСБ і Голландсько-Скандинавським комітетом.

Ініціаторами Голландсько-Скандинавського комітету були К. Гюїсман, як секретар МСБ. З травня під керівництвом Х. Брантінга було утворене організаційне бюро під назвою Голландсько-Скандинавський комітет. До складу Комітету, секретарем якого став К. Гюїсман, від голландської партії увійшли Й. В. Альбарда, Х. ван Коль, П. Й. Троельстра (заступники: Ф. М. Вібаут і В. Х. Влієген), від шведської – керівник Х. Брантінг, а також Г. Моеллер і Е. Содерберг; від датської – Т. Стаунінг (заступник Н. Банг); від норвезької – Й. Віденс. Він одразу розпочав приготування до наради. Водночас проводились переговори з французькими й англійськими соціалістами, які не погоджувалися на особисту зустріч з керівниками СДПН та СДПА. Тим часом П. Й. Троельстра, з метою ведення переговорів з німецькими, австрійськими і угорськими соціал-демократами вирушив до Берліна. У Берліні і Відні прихильно зустріли ініціативу Голландсько-Скандинавського комітету. Цілком імовірно, що тамтешні соціалісти мали намір виступити на форумі міжнародного робітничого руху, у якості «прихильників миру» [54, s. 116-117].

Водночас датський соціал-демократ Ф. Боргберг вирушив на Схід. Перед від'їздом він зустрівся з німецькими представниками, які спеціально прибули до Копенгагена, щоб представити умови, згідно з якими німецький уряд погодився б укласти сепаратистський мир з Росією [49, s. 231; 55, s. 252]. Відтак під час візиту до Росії він мав виконати щонайменше два завдання: залучитися підтримкою російських соціал-демократів і тимчасової влади для проведення мирної конференції, а також переказати Тимчасовому урядові позицію німецької дипломатії у справі укладення миру на Сході. Водночас детальних відомостей про місію Ф. Боргберга немає. Відомо, що 6 травня 1917 р. він був учасником наради Виконавчого комітету Петроградської ради і запросив її представників до участі у запланованій конференції в Стокгольмі.

Петроградська Рада прийняла ідею Голландсько-Скандинавського комітету і у відповіді на подання меншовика Т. Дана постановила перебрати на себе організацію міжнародної соціалістичної конференції. Було вирішено, щоб 8 липня 1917 р. у Швеції делегати всіх соціалістичних партій провели нараду і обговорили питання можливості укладення миру без анексії і контрибуції [56, s. 22-23]. Представники меншовицько-есерівської більшості у Петроградській Раді вважали, що французькі, англійські та бельгійські соціалісти на їхнє запрошення відреагують позитивніше, ніж на запрошення Голландсько-Скандинавського комітету. Причина цього могла полягати у надто частих контактах П. Й. Троельстри, Т. Стаунінга з Ф. Шейдеманом, Ф. Ебертом і В. Адлером.

Німецькі соціал-демократи, з якими були солідарні представники від СДПА, запропонували меморіал про готовність вести переговори за мир без анексії і контрибуцій [52, s. 11-18]. Однак, як виявилось, він не містив конкретних пропозицій у справі вирішення проблем Ельзасу і Лотарингії, визнання незалежності народів, що знаходилися під владою Німецької і Австро-Угорської імперій, а також не представляв позиції в справі відмови від імперіалістичних концепцій. Натомість делегація НСДПН представила так звану «програму миру», у якій погоджувалися певні поступки на користь соціалістів Антанти. Керівники НСДПН вимагали виведення військ з окупованих територій Бельгії і, шляхом плебіситу, вирішення питання державної приналежності Ельзасу і Лотарингії.

Зауважимо, що керівники НСДПН, СДПН а також СДПА вказували на необхідність визнання незалежності Польщі. Однак, згідно із актом від 5 листопада, територію Польської держави планували обмежити до земель, що належали Російській Імперії. Полякам з Галичини, Сілезії, Познаньщини і Помор'я гарантувалося «право користуватися власною мовою і поширювати національну культуру» [57, s. 253]. Це викликало обурення у польських соціалістів. Зокрема, польський соціаліст І. Дашинський від імені ППС та ППСД виступив з вимогами формування вільної, незалежної, об'єднаної Польщі, без якої, на їхню думку, було неможливим встановлення тривалого

миру в Європі, базованого на демократії. Тим часом Голландсько-Скандинавський комітет, очевидно під натиском німців і австрійців, не прийняв постулату І. Дашиньського щодо об'єднання всіх польських територій, хоча і не заперечував права поляків на відновлення власної держави.

Прибулі на консультації до Стокгольму нечисленні керівники соціалістичних партій країн Антанти, зокрема Е. Вандервельде та Л. де Брукер, запропонували Комітетові меморіал у справі проголошення незалежності Бельгії і відшкодувань за військові знищення. Не було згоди у питанні про ведення переговорів з німецькими соціал-демократами. Представники нідерландської, французької та англійської соціал-демократії засвідчили, що не бачать можливості для проведення розмов з керівниками німецької і австрійської соціал-демократії, допоки ті відкрито не висловляться за повернення Франції Ельзасу і Лотарингії [58, s. 84].

На початку липня 1917 р. на консультації до Стокгольма прибули також росіяни. Меншовицько-есерівська більшість Петроградської Ради делегувала на неї П. Аксельрода, С. Смірнова, М. Русанова, Й. Гольденберга і Г. Ерліха. На їхню думку, для організації міжнародної соціалістичної конференції слід об'єднати зусилля Петроградської Ради і Голландсько-Скандинавського комітету. Відтак, 11 липня 1917 р. утворено так званий Російсько-Голландсько-Скандинавський комітет, який закликав усі соціалістичні партії, професійні організації і Міжнародну соціалістичну комісію «зіммервальдців» до участі у загальній конференції робітників. Планувалося її провести у Стокгольмі 13 серпня 1917 р. Порядок денний передбачав наступні пункти: а) світова війна й Інтернаціонал, б) мирна програма Інтернаціоналу, с) кошти і шляхи завершення війни [59]. До складу комітету увійшли: від голландської партії – П. Й. Троельстра, Х. ван Коль, Й. В. Альбарда, від шведської партії – Х. Брантінг, Е. Содерберг, Г. Моеллер; від датської партії – Ф. Боргберг, від норвезької – Й. Віденс; від Петроградської Ради П. Аксельрод, Х. Ельріх, Й. Гольденберг, Н. Русанов, С. Смірнов. Секретарями комітету стали К. Гюїсман і М. Панін.

Така позиція вплинула на ставлення зіммервальдських лівих до пропозиції Російсько-Голландсько-Скандинавського комітету, які бойкотували запрошення до участі у конференції та вимагали вже від Міжнародної соціалістичної комісії організації 10 серпня 1917 р. у Стокгольмі окремої зустрічі. Зрештою, третя за рахунком зіммервальдська конференція відбулася 5-12 вересня 1917 р. У ній брали участь лише два представники більшовицької партії. Цього разу більшість знову становили центристи [60, р. 477]. Як наслідок, у Стокгольмі зіммервальдські ліві остаточно розірвали стосунки з центристами, бо ті виступили за співпрацю з Російсько-Голландсько-Скандинавським комітетом. Це одночасно спричинило розпад зіммервальдського руху. Водночас виникли умови для створення комуністичної

партії і до організації лівими революційними учасниками міжнародного робітничого руху III Інтернаціоналу.

У Франції прихильна до стокгольмської конференції центристська група Лонге-Прессемана перебувала у конфлікті з низкою правих діячів СФЮ. Також у англійській Партії лейбористів активувалися прихильники ведення переговорів. Це змусило керівників англійської і французької партій провести 28-29 серпня 1917 р. у Лондоні нараду представників соціалістичних партій країн Антанти, метою якої було визначення позиції щодо стокгольмської конференції. На нараді 46 делегатів з Англії, Франції, Бельгії, Італії, Росії (меншовики й есери), Греції, Португалії і Південної Африки, більшістю голосів вирішили брати участь у запланованій стокгольмській конференції [58, s. 86]. Однак уряди країн Антанти відмовилися видавати паспорти соціалістам. Через відсутність французів, бельгійців і англійців запланована конференція не могла виконати свої завдання.

Із захопленням влади у Росії більшовиками, меншовики і есери були позбавлені права представляти у Комітеті російський пролетаріат і нову владу. За цих умов Комітет постановив обмежити свою діяльність до зібрання і опублікування меморіалів, представлених делегатами стокгольмської конференції. Найважливішим з цих матеріалів був маніфест, у якому містилось звернення до соціалістів усіх країн, аби якнайшвидше розпочати укладення миру і «порятунку Європи від остаточного знищення». У маніфесті стверджувалося, що незважаючи на численні жертви, війна не принесла жодних результатів, єдиним позитивом було повалення царату у Росії, натомість сили центральних країн і Антанти й надалі були рівними. Підкреслювалося, що за цих умов мир може бути укладений тільки на засаді *status quo ante*, звичайно із виправленням певних проблем, що становили джерело військового конфлікту. Зверталася також увага на право народів на самоствердження і утворення автономних округів у складі об'єднаних держав та вказувалося, що території, знищені під час війни, мають бути відбудовані за рахунок міжнародного фонду. Декларувалося утворення міжнародної організації, яка ліквідувала б всі конфлікти між державами. Далі вказувалося, що соціалістичні партії мають відтворити Інтернаціонал і продовжити боротьбу за встановлення демократії у своїх країнах. Адже, як вказувалося, війна і боротьба за її закінчення створили підґрунтя для запровадження системи парламентаризму там, де її до цього часу не було, або де вона була надто ослабленою через мілітаризм. Стверджувалося, що тільки тоді війна матиме позитивний результат для політичної незалежності народів, якщо всі члени суспільства отримають рівні права, якщо будуть знищені напівфеодальні суспільні відносини і привілейованість деяких класів.

20-24 лютого 1918 р. у Лондоні, з ініціативи англійських соціал-демократів відбулася конференція соціалістів країн Антанти. Найважливішим документом, опрацьованим на конференції, був Меморандум соціалістів Антанти про мету війни [61, s. 40-51]. Його автори, приймаючи основні тези з повідомлення

В. Вільсона, виступили за необхідність ведення військових дій до цілковитої перемоги над Німеччиною і Імперією Габсбургів. Стверджувалося, що лише остаточна перемога над центральними країнами, надасть можливість Франції повернути Ельзас і Лотарингію та отримати відшкодування за знищені території. У Меморандумі згадувалося про необхідність визнання незалежності Польщі, що було кроком вперед порівняно зі стокгольмським маніфестом, де цього не передбачалося. Окрім того Меморандум пропонував визнання права на незалежність всім народам, що перебували під владою Габсбургів та обмеження турецького панування в Європі. У цьому документі також вказувалося на необхідності утворення міжнародної організації, метою якої була б демілітаризація і гарантії миру. Отже була підтримана ідея утворення Ліги Націй і необхідність відродження II Інтернаціоналу. Сформований у дусі «14 пунктів В. Вільсона», меморандум був адресований соціалістам центральних країн, від яких вимагалось затвердження цього документу у випадку, якщо б вони хотіли взяти участь у майбутній конференції.

Хоча згаданий документ мав риси ультиматуму, було вирішено представити його на розгляд соціалістів центральних країн. Керівники австрійської, угорської і болгарської партій, розуміючи свою неминучу поразку у війні, без заперечень визнали Лондонський меморандум як основу для мирних переговорів і як вихідний пункт для відновлення діяльності II Інтернаціоналу [29, s. 167]. Натомість керівники СДПН, не втрачаючи надії на перемогу німецької армії, не визнавали цього документу. Вони не погоджувались із територіальними вимогами, представленими у Лондонському меморандумі і стверджували, що підставою для переговорів може бути лише меморандум СДПН, виголошений на стокгольмській консультації і маніфест Голландсько-Скандинавського комітету [62, s. 659].

Зміни розпочалися лише влітку 1918 р., коли в битві над р. Марною німецькі війська зазнали невдачі. У цей час соціалісти з Франції, Англії і Бельгії вже не погоджувалися на переговори. На конференції соціалістичних партій Антанти, скликаній 17-20 вересня 1918 р. у Лондоні, було підтверджено всі тези лютневого Меморандуму. Відмова німецьких соціал-демократів затвердити цей документ була основною перешкодою скликання міжнародного конгресу соціалістів. Німецьких соціал-демократів також звинувачували у кризі Інтернаціоналу [29, s. 167]. Водночас Ф. Еберт на сторінках газети «Vorwärts» стверджував, що СДПН не могла затвердити Лондонський меморандум раніше, так як його текст був представлений німцям тільки у червні 1918 р. і вказував на прагнення німецьких соціал-демократів брати участь у міжнародній соціалістичній конференції і в діяльності II Інтернаціоналу «на рівних» з іншими учасниками [63, s. 2]. Він також переконував, що автори Лондонського меморандуму декларували його тільки у випадках, коли йшлося про зменшення німецьких чи австро-угорських територій. Натомість нічого не вказувалося про

права народів, що знаходилися під колоніальним пануванням Великої Британії і інших країн-союзниць [63, с. 6].

Учасники Лондонської конференції обговорювали ставлення до російських більшовиків, які прийшли до влади. Більшість правих соціал-демократів засуджувала більшовиків через їхню стратегію і тактику щодо політичної опозиції. Про політичні переслідування йшлося зокрема у листі меншовиків та есерів до президії конференції. Автори листа просили делегувати до Росії Міжнародну соціалістичну комісію для дослідження причин конфліктів між більшовиками і меншовицько-есерівською меншістю. Незважаючи на це, конференція зосередилась на формуванні та підготовці майбутнього конгресу соціалістичних партій, який мав би розглянути усі ті ж питання, що мирна повоєнна конференція. Час і місце проведення такого конгресу ставили у залежність від того, коли Німеччина оголосить про свою капітуляцію у війні. Все вказувало на те, що за умов, при яких мав бути відновлений II Інтернаціонал, керівну роль у ньому мали зайняти соціалісти з Антанти. Розгляд більшовицького питання вирішено відкласти до часу скликання такого міжнародного соціалістичного конгресу.

Перша світова війна прискорила процес розколу хиткої антивоєнної солідарності учасників II Інтернаціоналу, який, де факто, перестав виконувати функції організаційного осередку. Під час воєнних подій у міжнародному робітничому русі поглибилися вже існуючі конфлікти щодо стратегії і тактики соціалістичних партій, інтерпретації теоретичних засад марксизму і відношення до основних документів II Інтернаціоналу, ухвалених на конгресах у Штудгарті, Копенгагені і Базелі. Якщо центристи пропагували пацифістські гасла, негативно ставилися до тих керівників соціалістичних партій, які підтримували воєнні дії своїх країн, то ліві революціонери відстоювали тезу «світової революції», «краху II Інтернаціоналу» і пропагували концепцію відбудови III Інтернаціоналу. Провідну роль у діяльності II Інтернаціоналу відігравали соціалістичні партії Німеччини, Австро-Угорщини, Великої Британії, Франції та скандинавських країн, натомість прихильники марксизму зі Східної Європи, зважаючи на свою незначну чисельність, мали обмежений вплив.

Концепцію створення III Інтернаціоналу не підтримували керівники головних соціал-демократичних партій країн-учасниць війни і нейтральних країн, а також представники центрстів. Водночас представники соціалістичних партій нейтральних країн, на конференціях у Лугано, Копенгагені і Стокгольмі намагалися відновити відносини між партіями II Інтернаціоналу. Схожі амбіції мали також деякі члени Міжнародного соціалістичного бюро, осередок якого був перенесений у 1914 р. з окупованої Бельгії (Брюсселя) до нейтральної Голландії (Гаага).

Список використаних джерел та літератури

1. Пажитнов К.А. Рабочее движение в России. – Спб, 1906. – 80 с.
2. Хейсан М.Л. Рабочее движение в России. – Петроград, 1917. – 56 с.
3. Бочкарев В.Н. Очерк истории революционного движения в России (XVII–XX вв.). – М., 1918. – 192 с.
4. Ельницкий А.Е. История рабочего движения в России: В 2 ч. – Петроград, 1918-1919. Ч. 1. – 195 с.; Ч. 2. – 176 с.
5. Козьмин Б.П. Зарождение рабочего класса в России и его первые шаги. – М., 1918. – 22 с.
6. Молчанов Ю. Коминтерн: у истоков политики единого пролетарского фронта. – М., 1990.
7. Шириня К.К. Идея мировой революции в стратегии Коминтерна // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5. – С. 24-27.
8. Кривогуз И.М. Рабочий социалистический Интернационал (1923-1940). – М.: Высшая школа, 1979. – 180 с.
9. Лейбзон Б.М., Шириня К.К. Поворот в политике Коминтерна. Историческое значение VII конгресса Коминтерна. – М.: Мысль, 1975. – 323 с.
10. Бегей І. Українська соціал-демократія (лівиця): історія, теорія, особи : монографія. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 350 с.
11. Васюта І. Політична історія Західної України (1918-1939). – Львів: Камінь, 2006. – 135 с.
12. Голуб А.І. Українська соціал-демократія і проблеми самовизначення Східної Галичини: міжнародний аспект. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. – Вип. 6. – С. 281-284.
13. Зайцев О. «Орієнтація на Схід» в українському національно-державницькому таборі Галичини (1920-і роки). Четвертий міжнародний конгрес українців. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С. 9-12.
14. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.) // Український історичний журнал. – 2001. – № 5(440). – С. 120-128.
15. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів: вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.
16. Кондратюк К. Дискусійні питання історії ЗУНР // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західноукраїнська народна республіка: До 90-річчя утворення. – Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 710-717.
17. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1929). – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т. 1. – 534 с.
18. Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / За заг. ред. А.І. Кудряченко // Кол. монографія. – Інститут європейських досліджень НАН України. – К.: Університет «Україна», 2010. – 405 с.
19. Кучерепа М. Українські національні партії на Волині (1921-1939 роки). – Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2011. – Ч. 1. – 303 с.
20. Литвин М. ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 18: Західноукраїнська народна республіка: До 90-річчя утворення. – Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 101-118.
21. Малик Я. «Галицьке дійство» більшовиків у 1920 році: Нариси історії Галицької СРР. – Львів: ПАІС, 2012. – С. 57-58.
22. Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 2000. – 346 с.

23. Українська соціал-демократія в суспільно-політичному житті ЗУНР (листопад 1918 р. – липень 1919 р.). Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2009. – Вип. 18. – С. 216-228.
24. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменяр, 1989. – 94 с.
25. Kuczyński J. Der Ausbruch des ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie. – Berlin, 1957. – 300 s.
26. Ленин В.И. Задачи революционной социал-демократии в европейской войне. Полное собрание сочинений, изд. 5-е, Том 26. – М.: Издательство политической литературы, 1969. – С. 1-7.
27. Bernstein E. Die Internationale der Arbeiterklasse und der europäische Krieg. – Tübingen, 1915. – S. 28-37.
28. Akselrod P. Die Krise und die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie. – Zürich, 1915. – S. 67.
29. Braunthal J. Geschichte der Internationale. Т. I. – Hannover, 1961, Т. II. – S. 53.
30. Scharlau W.B. Parvus-Helphand. Eine polische Biographie. – Berlin, 1964. – 371 s.
31. Gankin O., Fischer H. The Bolsheviks and the World War. The orgin of the Third International. – Stanford, 1960 – P. 264-266.
32. Tiemkin J.G. Lenin i międzynarodowa socjaldemokracja 1914-1918. – Moskwa, 1968. – S. 588-593.
33. Humbert-Droz J. Der Krieg und die Internationale. Die Konferenzen von Zimmerwald und Kienthal. – Europa Verlag, 1964. – 150 s.
34. Wohlgenuth H. Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung von der Jahrhundertwende bis 1917. – Berlin, 1963. – 455 s.
35. Bartel W. Lewica niemieckiej socialdemokracji w walce przeciwko militaryzacji i wojnie. – Warszawa, 1963. – 58 s.
36. Wanderberg M. Wzlot i upadek Karola Kautskiego. Т. II. – Kraków, 1972. – 349 s.
37. Prager E. Geschichte der USPD. – Berlin, 1921. – 290 s.
38. Czubiński A. Stanowisko socjaldemokracji niemieckiej wobec polityki kolonialnej II Rzeszy w latach 1876-1914. – Poznań, 1966. – S. 240.
39. Braunthal J. Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung. – Wien, 1965. – S. 218.
40. Cole G.D.H. A History of Socialist Thought. Vol. IV. Communism and Social Democracy 1914-1931. – London, 1958. – 407 p.
41. Krupska N. Wspomnienia o Leninie. – Warszawa, 1958. – 345 s.
42. Tomicki J. Rozpad Międzynarodówki Młodzieży Socjalistycznej i próba jej odbudowy po zakończeniu I wojny światowej // Pokolenia. – 1971. – № 4. – S. 12.
43. Манфред А. Циммервальдское движение в швейцарской социал-демократии // Пролетарская революция. – 1929. – № 7(90).
44. Первая Циммервальдская конференция. Официальные документы. – Пг., 1915. – С. 21.
45. Lademacher H. Die Zimmerwalder Bewegung. Т. I. Protokolle. – Paris, 1967. – S. 265-268, 271.
46. Зиновьев Г., Ленин В. Против течения: сб. ст. из «Социал-демократа», «Коммуниста» и «Сборника социал-демократа». – М.; Пг., 1923. – С. 353-354.
47. Lenin W.I. Wniosek Komitetu Centralnego SDPRR na II konfederację socjalistyczną. Dzieła. Т. 22. – Warszawa, 1950. – 500 s.
48. Reisberg A. Lenin und die Zimmerwalder Bewegung, Dietz, - Berlin, 1966. – 322 s.
49. Tych F. PPS-Lewica w latach wojny 1914-1918. – Warszawa, 1960. – 160 s.
50. Седьмая («Апрельская») всероссийская и общегородская конференция РСДРП (б): апрель 1917 г. – М.; Л., 1934. – 200 с.
51. Scheidemann Ph. Memoiren eines Sozialdemokraten. Т. I-II. – Dresden, 1928. – 560 s.
52. Balabanoff A. Die Zimmerwalden Bewegung 1914-1919. Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung. XII Jahrg. – Leipzig, 1926. – S. 364-365.

53. Scheidemann Ph. Der Zusammenbruch. – Berlin, 1921. – 233 s.
54. Scharlau W. B., Zeman Z. Freibeuter der Revolution. Parvus-Helphand. Eine polische Biographie. – Köln 1964, 352 s.
55. Mogilewskij S.A. Wosstanowlenije II Internacjonala. – Leningrad, 1963. – 370 s.
56. Knebel J. SPD wobec sprawy polskiej (1914-1918). – Warszawa, 1967. – 253 s.
57. Internationaler Sozialisten Kongress zu Stuttgart 18. bis 24. August 1907. – Berlin, 1907. – S. 105.
58. Invitation á la Conférence Socialiste internationale de Stockholm (15 août 1917 et jours suivants). CA KC PZPR, 150/III/18a.
59. Lademacher H. Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz. – The Hague, Mouton, 1967. – Vol. 2. – 540 s.
60. Memorandum on War Aims. Inter-Allied Labour and Socialist Conference. – London, 1918. – 70 s.
61. Adler V. Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky. Gesammelt und erläutert von Friedrich Adler. – Vienna, 1954. – S. 659-660
62. Ebert F. Antwort an Henderson. Zur Frage der internationalen Konferenz // Vorwärts. – 18.09.1918. – Nr. 257. – S. 2.
63. Jedność Robotnicza. – 29.09.1918. – Nr. 39. – S. 6.

Малець А.Е., Малець Н.Б. Организационные и идейно-политические изменения в международном рабочем движении накануне и во время Первой мировой войны.

Проанализированы особенности создания и деятельности международных левых объединений в первой трети XX в., выяснены особенности деятельности II Интернационала накануне и в годы Первой мировой войны, охарактеризованы идеологические противоречия между социал-демократическими партиями в этот период. Выделены причины расколов во II Интернационале, охарактеризованы процессы, которые предшествовали образованию III Интернационала (Коммунистического Интернационала) и Рабочего Социалистического Интернационала. Исследованы причины разделения во Втором Интернационале, процессы формирования Третьего Интернационала (Коммунистический Интернационал) и Рабочего Социалистического Интернационала и сравнены организационные структуры Коминтерна и Рабочего Социалистического Интернационала. Отмечается, что после Октябрьской революции в России большевики все больше влияли на мировое левое движение. Пропагандируя идеи социалистической революции и диктатуры пролетариата, по инициативе В. Ленина они образовали Третий Интернационал, объединяя коммунистические партии. После образования Коминтерна ряд левых социалистических партий разорвали отношения с Интернационалом. Центристские партии, отвергали условия большевиков, с середины 1920-х гг. объединились вокруг двух центров: Второго Интернационала (Лондон) и Венского 2½ Интернационала.

Ключевые слова: международное левое движение, Социалистический рабочий интернационал, Коммунистический интернационал, революция, пропаганда, идеология, партия.

Malets O., Malets N. Organizational and Ideological and Political Changes in the International Labour Movement Before and During the First World War.

The features of the creation and activities of international left associations in the first third of the XXth century are analyzed, the features of the activities of the Second International on the eve and during the First World War are clarified, the ideological contradictions between the Social Democratic parties in this period are characterized. The reasons for the splits in the Second International are highlighted; the processes that preceded the formation of the Third International (Communist International) and the Workers' Socialist International are characterized. The reasons for the separation in the Second International, the processes of the formation of the Third International (Communist International) and the Workers' Socialist International are investigated, and the

organizational structures of the Comintern and the Workers' Socialist International are compared. It is noted that after the October Revolution in Russia, the Bolsheviks increasingly influenced the world left movement. Promoting the ideas of the socialist revolution and the dictatorship of the proletariat, at the initiative of V. Lenin, they formed the Third International, uniting the communist parties. After the formation of the Comintern, a number of left-wing socialist parties severed relations with the International. The centrist parties rejected the conditions of the Bolsheviks, since the mid-1920s. They united around two centers: the Second International (London) and the Vienna 2½ International.

Keywords: *International Left Movement, Socialist Labor International, Communist International, revolution, propaganda, ideology, party.*